

ONA TILI DARSLARIDA O‘QUV VA ILMIY NUTQNING O‘RNI, TILGA OID BILIMLARNI YETKAZISH USULLARI

Ergasheva Mahbuba Ne‘mat qizi

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
“Pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi ergashevamahbuba88@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur matnda ona tilini o‘qitishda ta’limiy va ilmiy nutqning metodologik asoslari yoritilgan. Nutqda bilimlarni taqdim etish muammosi, o‘qituvchining kasbiy nutq faoliyati va lingvistik bilimlarning o‘quv jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Matnda ilmiy matnlar va ularning argumentativ yoki tavsiflovchi modellari, bilimlarning monistik va ko‘plik shakli, shuningdek, tilshunoslik asosidagi kognitiv jarayonlar va didaktik yondashuvlar metodik jihatdan izohlanadi. Shuningdek, rus tilini o‘qitish mazmuni va ona tilini o‘qitish metodikasi doirasida bilimlarni taqdim etishning amaliy va nazariy jihatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ona tilini o‘qitish metodikasi, ta’limiy nutq, ilmiy nutq, akademik matn, lingvistik bilimlar, nutq faoliyati, argumentativ model, tavsiflovchi model, monistik va ko‘plik bilimlar, kognitiv faoliyat, didaktik muloqot.

Аннотация: В данном тексте рассматриваются методические основы учебно-научной речи в обучении родному языку. Анализируются проблема представления знаний в устной форме, профессиональная речевая деятельность учителя и роль языковых знаний в образовательном процессе. В тексте методически объясняются научные тексты и их аргументативно-описательные модели, монистические и плюралистические формы знаний, а также познавательные процессы и дидактические подходы, основанные на лингвистике. Также рассматриваются практические и теоретические аспекты представления знаний в рамках содержания обучения русскому языку и методики обучения родному языку.

Ключевые слова: методика обучения родному языку, учебно-научная речь, научная речь, академический текст, языковые знания, речевая деятельность, аргументативная модель, описательная модель, монистические и плюралистические знания, познавательная деятельность, дидактическая коммуникация.

Nutqda bilimlarni taqdim etish muammosi o'qituvchilarning amaliy ishlarida dolzarb bo'lsa-da, metodologiya nazariyasida tilni bilish o'qituvchi nutqining mavzusi sifatida emas, balki ta'lim mazmunining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Ta'lim va ilmiy nutqning metodologik nazariyasi asoslarini ishlab chiqish uchun quyidagi tamoyillarga asoslanib, individual nazariy ishlar va metodologik tavsiyalardan olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish zarur.

1. Ilmiy nazariyada bilim, turli vaqtlarda va turli olimlar tomonidan olinganidan qat'i nazar, uni qo'llash jarayonida (ilmiy tadqiqotlarda yoki ilmiy muloqotda) aks ettirilgan izchil tizim elementlarini ifodalaydi [468;469].

2. Har qanday yangi bilim keyinchalik ilmiy tadqiqotlarning zarur natijasi bo'lgan ilmiy matnlarda ishlaydi. Yangi bilim olishga qaratilgan barcha faoliyat turlari tadqiqotni yakunlaydigan matn yaratish bilan bog'liq. Shunday qilib, rus tilini o'qitish mazmunining tarkibiy qismi bo'lgan til va nutq haqidagi bilim, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi og'zaki muloqotda, maxsus tashkil etilgan bilish natijasi bo'lgan va shu jarayonning o'zida shakllangan matnlarda ishlaydi.

3. Bilimning matnli tasviri uning asosiy xususiyatlari, lingvistik hodisalarni tahlil qilish usullari va texnikalari hamda muammolidan nisbatan ishonchligacha bo'lgan ma'lum bir kognitiv sohada bilimlarni rivojlantirish bilan bog'liq. O'quv jarayoni tilshunoslik asoslari doirasida yuqorida aytib o'tilgan bilim xususiyatlarini ifodalashning maxsus vositalarini joriy etishni talab qiladi. Asosiy vositalar ta'lim muassasalarida lingvistik tahlil natijalari va jarayonlari haqidagi ta'lim va ilmiy bayonotlar, shuningdek, o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etuvchi bayonotlardir.

4. Ilmiy matnlar ular faoliyat yuritadigan fanning xususiyatiga qarab o'ziga xos qurilish modellariga ega. Tilshunoslik bilimlarni ifodalash uchun o'z modellariga ega. Agar u jarayon sifatida taqdim etilsa, bu argumentativ modeldir. Agar natijada u tavsiflovchi modeldir. Bu maktab amaliyoti uchun quyidagilar tufayli alohida ahamiyatga ega: Lingvistik bilim har doim empirik xususiyatga ega. Lingvistik nazariya induktivdir. Shuning uchun, lingvistik matnlarda ikki turdagi bayonotlar ustunlik qiladi: lingvistik faktlarni tavsiflash va lingvistik tahlil tavsiflari (bu boshqa turdagi bayonotlarning rolini istisno qilmaydi yoki kamaytirmaydi: tajribalar tavsiflari, lingvistik muammolarni shakllantirish va boshqalar). Shu bilan birga, bilimlarning tizimli tabiati tufayli, ba'zi tuzilmalar o'qitishda deduktiv nazariya elementlari sifatida taqdim etilishi mumkin, bu esa ta'lim nutqining tuzilishiga ta'sir qiladi.

5. Bilimlar monistik va ko'plik shaklida bo'lishi mumkin. Maktab tilshunosligida monistik bilimlar asosan ifodalanadi.

Bu qoidalar ona tilini o'qitish metodologiyasi bo'yicha asarlarda u yoki bu tarzda aks ettirilgan: rus tilida lingvistik tafakkurning rivojlanish xususiyatlari va bilim turlari ko'rib chiqilgan; shuningdek, ta'lim va ilmiy nutqni o'rganish bo'yicha asarlarda. Ona tilini o'qitish metodikasida nutq faoliyati o'quv jarayonining barcha bosqichlarida amalga oshiriladi.

1. Ilmiy nazariya va bilimlar

Ilmiy nazariyada bilimlar ularni olingan va qo'llash jarayonida aks ettirilgan tizimli elementlar sifatida talqin qilinadi. Har qanday yangi bilim ilmiy tadqiqot natijasi bo'lgan matnlarda ishlatiladi. Shu bilan birga, yangi bilim o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi og'zaki muloqotda, maxsus tashkil etilgan kognitiv jarayonlarda shakllanadi va amaliy faoliyatga tatbiq etiladi.

2. Bilimlarni matn orqali ifodalash

Bilimlarning matnli tasviri lingvistik hodisalarni tahlil qilish, muammoli masalalarni yechish va kognitiv faoliyatni rivojlantirish bilan bog'liq. O'quv jarayoni o'quvchilarda ta'lim va ilmiy bayonotlar, lingvistik tahlil natijalari hamda o'quv faoliyatini tashkil etuvchi bayonotlar orqali bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi.

3. Ilmiy matnlarning modellari

Ilmiy matnlar faoliyat yuritadigan fanning xususiyatiga qarab turli qurilish modellariga ega bo'ladi:

Argumentativ model – bilim jarayon sifatida taqdim etiladi, tahlil va dalillar bilan qo'llab-quvvatlanadi.

Tav-siflovchi model – natija sifatida ifodalanadi, lingvistik faktlar va tahliliy bayonotlar ustunlik qiladi.

Ona tilini o'qitish amaliyotida bu modellar o'quvchilarda ilmiy tafakkur va lingvistik ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

4. Bilimlarning shakllari

Bilimlar monistik va ko'plik shaklida bo'lishi mumkin. Maktab tilshunosligida monistik bilimlar ko'proq ifodalanadi. Shu bilan birga, ta'lim nutqi deduktiv va induktiv elementlar bilan boyitilib, o'quv jarayonining izchilligini ta'minlaydi.

5. Ta'lim va ilmiy nutqning o'qituvchidagi roli

Ona tilini o'qitishda ta'limiy va ilmiy nutq o'quv jarayonining barcha bosqichlarida faoliyat ko'rsatadi. O'qituvchining kasbiy nutqi dars samaradorligini belgilovchi, o'quvchilarning kognitiv va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantiruvchi omil sifatida ahamiyatga ega.

Ona tilini o'qitishda ta'limiy va ilmiy nutq: qo'shimcha jihatlar

1. Nutq va kognitiv rivojlanish

Ona tilini o'qitish jarayonida ta'limiy va ilmiy nutq nafaqat bilim berish vositasi, balki o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini shakllantirishga xizmat qiladi. O'quvchilarning tafakkur darajasi, matnni tahlil qilish va muammolarni hal qilish qobiliyati to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchi nutqining aniqligi, izchilligi va interaktivligi bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan, nutq faoliyatini rivojlantirishda interaktiv metodlar (muammoli savollar, diskussiyalar, kreativ yozma ishlar) samarali hisoblanadi.

2. Ta'limiy va ilmiy nutqning kontekstualligi

O'quv jarayonida nutqning samaradorligi uning kontekstualligiga bog'liq. Ya'ni, o'quvchiga taqdim etilayotgan bilim va tushunchalar real hayotiy vaziyatlar, amaliy misollar va matnli materiallar bilan mustahkamlanishi zarur. Bu metodik jihatdan o'quvchilarning o'zaro muloqot orqali o'rganishiga imkon yaratadi va tilni amaliy qo'llashni rag'batlantiradi.

3. Nutq va didaktik strategiyalar

Ona tilini o'qitishda ta'limiy va ilmiy nutqni samarali tashkil etish uchun quyidagi didaktik strategiyalar qo'llaniladi:

A. **Qiyosiy tahlil strategiyasi:** yangi bilimlarni avvalgi bilimlar bilan bog'lash, o'quvchilarda abstrakt va kritik fikrlashni shakllantirish.

B. **Problemaga yo'naltirilgan strategiya:** o'quvchilarga muammoli vaziyatlar taqdim etib, ularni matn asosida yechishga o'rgatish.

C. **Dialogik strategiya:** o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida izchil va savol-javob asosida muloqotni rivojlantirish.

4. Lingvistik bilimlarning amaliy qo'llanilishi

Lingvistik bilimlar nafaqat nazariy ma'lumotlar sifatida, balki o'quv jarayonida amaliy mashqlar orqali mustahkamlanadi. Masalan, o'quvchilarga grammatika qoidalarini izohlash bilan birga, matn tahlili va ijodiy yozish mashqlarini berish, ularning kognitiv va nutqiy ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o'quvchilarni turli matnlarni solishtirish va muqobil ifodalar topishga o'rgatish, ilmiy nutqni tushunish va ishlab chiqarishga yordam beradi.

5. Texnologiya va vizual vositalar

Zamonaviy ta'lim jarayonida ta'limiy va ilmiy nutqni rivojlantirishda texnologiyalar va vizual vositalar ahamiyatlidir. Masalan:

- interaktiv doskalar va prezentatsiyalar orqali grammatik va leksik materiallarni vizual shaklda taqdim etish,
- elektron matnlar va onlayn platformalar orqali bilimlarni mustahkamlash,
- audio va video materiallar orqali og'zaki nutqni rivojlantirish.

6. O'qituvchi nutqi va baholash

Ona tilini o'qitishda o'qituvchi nutqi faqat ma'lumot yetkazish bilan chegaralanmasligi lozim. Nutq orqali o'quvchilarni baholash, rag'batlantirish va fikr-mulohazalarini shakllantirish muhimdir. Bu esa didaktik jarayonni interaktiv va samarali qiladi, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va kritik fikrlash qobiliyatini oshiradi.

Xulosa

Ona tilini o'qitish metodikasida ta'limiy va ilmiy nutqni rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi. Nutqda bilimlarni taqdim etish nafaqat o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantiradi, balki ularning ilmiy tafakkurini shakllantirishga yordam beradi. Ilmiy matnlarning modellarini to'g'ri qo'llash, lingvistik bilimlarni tizimli taqdim etish va o'qituvchining nutq madaniyatini rivojlantirish o'quv jarayonining sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lev Vygotsky. *Thought and Language*. – Moskva: Pedagogika, 1982.
2. Jerome Bruner. *The Process of Education*. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
3. Nemat Mahmudov. *Ona tili o'qitish metodikasi*. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2019.

4. Abdugʻani Gʻulomov. *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2005.
5. Shavkat Rahmatullayev. *Oʻzbek tilining izohli lugʻati*. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.

